

Els *milacres* vicentins del segle XIX: A propòsit d'un nou camp de recerca

Joan Vicent Fuertes Zapata & David Vilaplana
Universitat de València

1. Els *milacres* de sant Vicent, un gènere d'evident interès

És evident que al llarg de la història, la figura de sant Vicent Ferrer ha despertat una sèrie de manifestacions religioses i culturals de gran magnitud entre els valencians, i ja des del segle XV, com recentment ha demostrat A. Ferrando, i tal com s'ha comentat en diversos llocs, fins al segle XX (Escartí; Roca 2013). Una mostra d'aquesta pervivència és, entre d'altres, els encara avui populars *milacres*, unes senzilles manifestacions teatrals a les quals cal fer una ullada, si volem saber una mica més sobre el que tracten i què ens han aportat o ens poden aportar, de cara a la investigació historicocultural i lingüística.

Tradicionalment, amb l'etiqueta de *milacres* s'entén un conjunt de peces teatrals representades per xiquets i immerses en la festa religiosa dedicada a sant Vicent Ferrer, a la ciutat de València –bàsicament–, que es caracteritzen per l'interés en la figura del sant, que és el personatge principal o qui, finalment, resol la situació plantejada al text. Sense oblidar-nos, també, que és una representació del tema religiós amb cert aire d'exaltació ciutadana, ja que al cap i a la fi es tracta de fomentar la devoció religiosa del poble a un dels seus fills més destacats i dels quals encara es conserva una memòria relativament viva.

Ara bé, la ingenuïtat dels textos, dels plantejaments dramàtics i de la seua interpretació sempre a càrrec dels xiquets, també s'ha de tindre en compte, ja que aquest detall ens fa que parlem d'un caràcter marcadament infantil en aquestes representacions, tot i que hem d'indicar que els temes no són, en moltes ocasions, tan “puerils” com podríem creure. Per un altre costat, açò ens du a pensar que es poden relacionar els *milacres* amb algunes activitats teatrals o parateatrals que s'han pres com a precedents del teatre infantil en Europa, i com ja fa un cert temps es va indicar (Cervera, 11). Per una altra banda, més enllà de la qüestió religiosa o del caràcter infantil que revestiran aquelles representacions, no cal oblidar que sant Vicent serà un dels tres puntals – juntament amb Jaume I i el poeta Ausiàs March– en què descansarà la imatge del passat valencià, com ha destacat, entre altres, Roca (2012).

Encara, s'ha de marcar el segle XIX com el període en el qual més *milacres* s'han produït i més n'han arribat fins a nosaltres, en forma de fullets impresos, com ja ha estat suficientment destacat per Martínez Ortiz i per Cervera (67-78). Tot i que els orígens, segurament, són molt més antics. En aquest sentit, hem de remarcar que més que buscar-los directament en les representacions medievals de *milacres*, o al teatre hagiogràfic, s'ha de vincular aquest fenomen popular a l'erecció d'altars o taulats que la devoció ciutadana va començar a aixecar molt prompte en honor a sant Vicent Ferrer, durant la celebració anual de les seues festes. I, encara, caldria remarcar les diferents fonts que s'han de conjugar, i les quals acabaran per constituir un repertori més o menys fixe que aporta els temes principals d'aquests textos dramàtics. Ara bé: tot i que els més antics trobats fins ara deuen situar-se a principis del segle XIX -i apleguen fins als nostres dies-, no serà massa arriscat pensar que ja a finals del XVIII devien existir i que, a més, potser la tradició –més o menys arrelada i difosa- possiblement provenia d'abans i tot, com sembla apuntar algun indici (Escartí, 479). Cal ser cautes, pel que fa al període anterior del segle XIX ja que l'aparició de textos és palesa però no tant brillant com és la del segle XIX. Sense cap mena de dubte els anys que van des del 1817 fins al 1850 la més brillant pel que fa a l'aparició de miracles pràcticament un per any. Ara bé

cal remarcar que en els anys que hem dit també van haver alguns on l'aparició de milacres va ser inexistent. A partir del 1851 les publicacions tenen un intent d'augment que no acaba d'aflorar mentre que de 1870 a 1920 els milacres apareixen amb una regularitat que assegura la publicació d'un per any; de 1920 a 1939 solament s'han registrat tres milacres datats i ja de 1931 a 1939 no trobem cap. A partir de 1940 els *milacres* reprenen un nou període (Cervera).

Ara bé, els *milacres* eren creats per ser representats i, concretament, sobre una superfície coneguda com *altars*, nom que durant la nostra llarga tradició s'ha anat confirmant. El primer altar en honor a sant Vicent que es va alçar va ser al carrer de la Mar. Les dades sobre l'evolució dels altars deuen manejar-se amb una certa cura, ja que van lligades normalment al procés d'identificació dels ja anomenats *milacres*. No podríem parlar dels *milacres* sense parlar dels altars, ja que la forta relació que existeix queda patent si avaluem la línia del progrés cap al caràcter dramàtic dels *milacres*. Tanmateix, s'incorporen dins un conjunt més gran, de festa, que queda ben marcat en els *milacres* i quedarà marcat per sempre als altars. Açò quedarà ben establert si tenim en compte la tendència que des del principi tenien els altars a incorporar l'espectacle teatral, és a dir, els *milacres*. Ja això mateix es podria observar en els entremesos o *roques* amb motiu de l'entrada dels reis Joan I i Violant de Bar en 1392 (Cervera, 47).

No cal insistir que l'objectiu immediat dels *milacres* és sempre el mateix el mateix: escenificar un episodi miraculós relacionat amb el sant. Els miracles escollits, d'altra banda, es repeteixen molt a sovint entre els diversos autors i inclús en mans d'un mateix autor. El fet miraculós sempre és el centre del a representació, i el que es fa és traçar una trama més o menys cronística, amb aportacions costumistes i elements, de vegades, de crítica més bé suau, jocosa. I encara caldria assenyalar que des dels primers *milacres* coneguts cal comptar amb el fet que pretenen explicar als fidels un episodi de la vida del sant i, per una altra banda, volen donar una solució als problemes plantejats. De fet, ja en un dels primers *milacres* coneguts, del 1822, *La font de Lliria*, haurem de tindre en compte dues paraules que esdevenen clau: *explicació* i *raonament*. Els milacres es basen en l'*explicació* per tal de justificar la representació i el *raonament* per a donar resolució als problemes. Els temes que es tracten als milacres són molt i diversos fins al punt de merèixer qualificacions molt diverses, sense excloure la banalitat i fins i tot la trivialitat. Tampoc s'ha d'oblidar que en alguns *milacres* el tema melodramàtic i fins i tot truculent no són difícils de trobar. A més, cal no oblidar els elements folklòrics i els humorístics, que solen aparèixer sovint (Fuertes Zapata).

Pel que respecta a les fonts i als autors inspiradors dels *milacres* s'hauria de remarcar que molts dels arguments possiblement s'haurien transmés per tradició oral. Però, amb tot, en tant que les milacres podem entendre'ls com una manifestació literària popularista, molt freqüentment tenen el seu origen en fragments aportats per l'obra que llavors era arxiconeguda –com demostren les seues diferents edicions– del pare Francesc Vidal Micó, *Historia de la portentosa vida y milagros del valenciano Apóstol de Europa, San Vicente Ferrer* (València, 1735). En casos més tardans, la font literària inspiradora ha estat Henri Fages, *Historia de San Vicente Ferrer* (València, 1903). Encara, en altres casos trobem dramatitzats episodis presos de Diago, Llombart o Sanchis Sivera, però en moltes menys ocasions. Cal suposar que totes aquestes referències tenien més caràcter d'erudició –provatòria– que de desig de precisió de fonts, perquè sense cap dubte molts dels *milacres* estan basats en altres d'anteriors, i, alguns altres, en fets històrics o tradicions populars de domini públic. Això ocorre, per exemple, amb *Els bandos de Castelló de la Plana*, de Joaquim Badia i Adell. Un altre fet que caldria destacar és com, abans del desenvolupament dramàtic, els autors d'alguns *milacres* recullen el text en el qual s'inspiren, amb expressió d'obra, autor i

pàgina. Aquesta pràctica ja apareix en el del pare Lluís Navarro, del 1817 –que es conserva manuscrit– o en el del pare Arolas, en 1835, així com en alguns de Pasqual Pérez Rodríguez, del 1855. Cal dir també que entre les fonts inspiradores de *milacres* no sols estan els recollides per biògrafs del sant, sinó que també poden provenir dels propis sermons seus.

Pel que fa als autors –més o menys coneguts–, hem de dir que bona part dels autors locals varen provar fortuna en el gènere, i bastarà un exemple: Constantí Llombart afirma que Eduard Escalante s'estrenà en el teatre precisament amb els *milacres*, *La vanitat castigada* i *Milacre de la muda*, escrits per a l'altar del Mercat, en 1855.

Pel que fa a la llengua, segons s'ha afirmat –sense massa fonament– abans del 1822 s'haurien, potser, redactat en castellà; però això, a banda que no fa massa sentit, queda anul·lat si pensem que el de 1817 –conservat manuscrit–, ho està també en la nostra llengua. En alguns casos, trobem obres conscientment bilingües, la qual cosa provoca situacions equívokes o pintoresques, presents també en els col·loquis i *raonaments* del segle XVIII. En qualsevol cas, l'ús del valencià és majoritari i tot i el caràcter clarament popular de la llengua que s'hi recull, el seu interès per a l'estudi del registre col·loquial de la València de XIX –i no només–, és indubtable. Amb tot, però, aquesta riquíssima font per a l'estudi de la llengua viva –o ben propera al carrer i amb coloració ben castissa molt sovint– encara no ha estat explotada. A difondre aquestes peces i la seua possible utilització en estudis lingüístics i culturals vol col·laborar el present text.

2. L'estudi dels *milacres* vicentins als segles XIX i XX

El fet que els *milacres* siguen presents en la societat valenciana des de començaments del XIX ens hauria de fer pensar que alguns estudiosos d'aquell segle es podrien haver interessat per aquestes peces teatrals. En aquest sentit, els erudits bibliògrafs d'aquella centúria ens haurien d'aportar algunes dades. Per tal de comprovar-ho ens caldrà fer una revisió de les principals obres del moment.

I podem començar amb el cas de Just Pastor Fuster i la seua *Biblioteca valenciana* (1827-1830), que ens pot donar algunes pistes. De fet, allò que detectem en primer lloc, és que sembla que Fuster no es va interessar en aquells papers individualitzant-los per ells mateixos, sinó que, sense advertir-ho, els va incloure, de vegades, dins títols més genèrics, en el cas que es tractaren de textos manuscrits. Per exemple, coneixem el cas de les dades que ofereix sobre el pare Lluís Navarro, el qual va ser l'autor d'un conegut *milacre* representat el 1817 a l'altar del carrer de la Mar, i que, tot i la proximitat cronològica, Fuster no ressenya. Aquest text, *El fill de l'especier*, és evident que ja devia de circular manuscrit en l'època que escrivia el bibliògraf, atés que es conserva una còpia, si més no, que més modernament ja ha estat referenciada per Martínez Ortiz (308). Malgrat tot, segurament cal cercar l'original immers en un conjunt que Fuster (II: 448) intitula com *Varias poesías sueltas así en castellano como en lemosín...*, i que atribueix al pare Navarro i on segurament es trobava la peça a què fem referència. En qualsevol cas, tampoc hem sabut trobar en aquest autor cap dada sobre el milacre anònim conegut com *La font de Lliria*, que ens consta editat ja el 1822 (Fuertes). Segurament, per a Fuster, aquells papers eren massa poc rellevants i no els considerà, a l'hora d'elaborar el seu catàleg.

Més tard, Constantí Llombart, atent a la producció popularista, sí que incorporà part d'aquesta mena d'obres a la seua *Los fills de la morta-viva* (1883) i, si bé no sempre ens ofereix referències –per exemple no esmenta l'obra de fra Lluís Navarro (Llombart, 166-169)–, en altres casos, fins i tot, reproduïx el text complet del *milacre*, com podem veure, quan fa l'inventari de l'obra del pare Joan Arolas (Llombart, 291-298). A tot cas,

les obres vicentines ressenyades per Llombart ja varen ser tingues en compte per Martínez Ortiz i no ens hi extendrem més, ara.

Ja del segle XX, ens cal veure ara com tant Eduard Genovés Olmos, al seu *Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana* (1911-1914) com Ribelles Comín a la seua *Bibliografía de la lengua valenciana* (1978) sí que se n'ocuparan més en detall, i les seues aportacions –juntament amb d'altres– seran recollides a l'únic intent de sistematitzar seriosament la producció de *milacres* que s'ha portat a termini fins els nostres dies: el treball de Martínez Ortiz, del 1954 que aprofità, fins i tot, els materials que llavors encara eren inèdits de Ribelles.

Fora de l'àmbit estrictament valencià, però de caràcter igualment bibliogràfic pel que ara ens interessa, ens caldria donar notícia del catàleg del mallorquí Marià Aguiló – que no va ser tingut en compte per Martínez Ortiz –, però que, per contra, ofereix una informació detallada de nombroses peces, en l'apartat que dedica específicament a aquesta mena de literatura. I, així, al seu *Catálogo de la obras en Lengua Catalana...* trobem quasi una cinquantena de referències a *milacres* i d'autors tan destacats com Vicent Clérigues, el ja esmentat Lluís Navarro, Eduard Escalante, Bernat i Baldoví o Vicent Boix (Aguiló, 640-645).

Com hem insinuat més amunt, de fet no serà fins mitjans del segle XX que, amb el text de Martínez Ortiz, algú s'ocupe d'elaborar per primera vegada l'assaig d'un catàleg específic dels coneguts *milacres* de sant Vicent Ferrer on, en un primer lloc, parla en una breu introducció sobre el significat que ha tingut la figura del sant per a la nostra història i comenta, també, el lloc on es representen els *milacres* i l'estructura que podien tenir des del segle XVI endavant. A més, repassa l'aparició dels *milacres* i les notícies sobre les seues representacions a la ciutat de València. També s'ocupa de comentar qui eren els qui s'encarregaven de fer les representacions d'aquelles peces i ens indica quins són els més antics, tant a nivell d'obres impreses com manuscrites. Centrat sobretot en el segle XIX –que és el segle en el qual més *milacres* ens consten–, és interessant fer notar com l'autor considera que en un primer moment aquells textos s'haurien escrit en castellà i com, temps després, es canvia de llengua, fent ja ús del valencià. Això, però, sense aportar cap dada contrastada que ho corrobore. Comenta, encara, com eren les escenes i quins personatges participaven i la importància que tenien per a la realització de cada *milacre*. Per altra banda, cal remarcar els fons que utilitza l'autor: la Biblioteca Municipal de València, les col·leccions bibliogràfiques de Martí Grajales, Serrano Morales i Churat, els de la particular de Salvador Carreres Zacarés, d'Arenas i Gayano Lluch, els de l'Arxiu del Col·legi Imperial dels Xiquets Orfes de Sant Vicent Ferrer i els de la Biblioteca del Real Col·legi Andresià de las Escoles Pies de València. Comptat i debatut, aquesta aportació, que inventaria i dona dades sobre un total de 176 peces teatrals de temàtica vicentina és, sense dubte, una base de partida per tal de conèixer el conjunt d'aquesta producció.

Molt més tard, serà Juan Cervera qui, al seu volum *Los milacres vicentinos en las calles de Valencia* (1983) elabora un primer estudi amb pretensions de ser complet, no sols sobre els orígens i la producció de *milacres*, sinó que intenta situar-los dins l'entramat social en què es varen produir i consumir, al segle XIX, tot i que arriba a donar notícies, també, sobre textos del XX. Pel que ens interessa ara i ací, Cervera aporta dades específiques sobre alguns *milacres* concrets i, inclús, reproduïx en facsímil el manuscrit conservat a la Biblioteca Municipal de València del *Fill de l'especier*, de 1817, ja citat més amunt (Cervera).

No serà, però, fins a principis del segle XXI que es torne a realitzar una publicació interessant sobre el nostre tema. De fet, aquesta és una sèrie de facsímils editats per l'Ajuntament de València –sense any d'edició, per cert–, i que, pel que fa als *milacres*

del segle XIX, conté els següents, agrupats en diferents “carpetes” amb els facsímils independents al seu interior, un total de 16 miracles:

- 1) Aplec I: Un total de 8 textos: *Frut de les missions de Sent Vicent Ferrer*, de Vicent Clérigues (1845); *La muda*, d'Eduard Escalante i Mateo (1855); *Els bandos de Valensia o la paraula de Sent Vicent Ferrer*, de Vicent Boix Ricarte (1855); *La fealdat y la hermosura*, de Josep Bernat i Baldoví (1859); *El conde de Urgell*, de fra Luis Navarro (1861); *La contrisió repentina*, de Joaquín Balader i Sanchis (1866); *La venta improvisada*, de Pasqual Pérez Rodríguez (1867); i *L'ermita de San Mateu*, de Félix Pizcueta Gallel (1895).
- 2) Aplec II: Només un text: *Vanitat castigada*, d'Eduard Escalante (1855).
- 3) Aplec III: Es publiquen 4 textos: *Milacre en la porteria del convent de predicadors*, del pare Joan Arolas i Aris (1835); *Milacre del Taberner*, anònim del 1858; *El loco y el baldat*, de Vicent Sanchis i Roig (1857); i *La veu del cel*, de Jaume Peyró i Dauder (1863).
- 4) Aplec IV: Un conjunt de 3 textos: *Milacre* anònim, del 1846; *El metge prodigios*, de Vicent Boix Ricarte (1861) i *El anhel de la pau*, del pare Salvador Calvo (1896).

La darrera aportació a la bibliografia vicentina en general –i que conté dades sobre els nostres *milacres*– és el recentíssim volum d'Alfonso Esponera, *San Vicente Ferrer, palabra vivida, predicada y escrita* (2013) en el qual podem trobar referenciats textos de *milacres* i on l'autor incideix en el fet que cal “recopilar los datos existentes sobre el *San Vicente popular*” (65), on s'han d'incloure, sense dubte, els textos vicentins que són l'objecte del nostre estudi.

3. Una proposta de catàleg per als *milacres* del segle XIX

La importància dels *milacres* és, doncs, evident. I cal, ara, reprendre i iniciar en alguns casos, una línia d'investigació per elaborar un catàleg amb els *milacres* vicentins que arribem a conèixer –de fet, o per mitjà de notícies tangencials–, tant a les diverses biblioteques públiques i privades, o per referències en altres escrits.

El catàleg caldria organitzar-lo segons un model de fitxa adequat on, en primer lloc, indicariem el nom de l'autor. En segon lloc, esmentarem el títol original. Tot seguit, nomenarem l'edició antiga o manuscrits que examinem amb la datació corresponent. D'una altra banda, descriurem materialment el manuscrit o edició de què disposem. Seguidament, citarem els versos inicials amb els quals comença el milacre. Després, citarem els versos finals.

Una vegada completats en la mesura possible aquests punts, passarem a citar-ne la bibliografia. És a dir, indicarem les edicions conegudes de l'obra, tant antigues com de la nostra època –si és el cas. Per altra banda, inclourem referències bibliogràfiques crítiques, si n'hi ha.

També s'oferiran les observacions que considerarem convenientes. Podríem ressenyar aspectes rellevants pel que fa a la relació de milacres que, sobre el mateix tema, varen publicar autors diferents. D'una altra banda, també podem comentar l'altar on es representà el *milacre*, si hi ha música, si l'edició s'acompanya de poesies commemoratives, dedicatòries, etc. Aquest seria un apartat on exposar una sèrie de qüestions que ens poden interessar. A més a més, facilitaria l'estudi de l'obra.

Darrerament, només ens caldria esmentar els exemplars coneguts i la signatura actual en les diferents biblioteques, quan siga el cas, per tal de facilitar la recerca a

qualsevol persona que s'interesse per l'obra en concret. També indicarem, si escau, si es troba accessible *on line*.

* * *

Comptat i debatut, aquesta brevíssima aproximació al gènere dels *milacres* vicentins només pretén ser una porta d'entrada a la investigació de tot un fenomen cultural que encara no ha rebut l'atenció que demana. En primer lloc, caldrà elaborar un inventari de tots els textos conservats o dels quals podrem aconseguir referències. La creació d'una fitxa bàsica que ens proporcione el màxim d'informació serà, en aquest sentit, fonamental. Per una altra banda, caldrà començar una tasca d'edició d'aquells textos més significatius amb criteris actuals i procurant oferir publicacions absolutament fiables i crítiques, tenint en compte com poden ser de difícils aquests treballs, atés que els textos del XIX presenten una sèrie de problemes lingüístics molt específics. Per altra banda, ens caldria elaborar glossaris –ajudats pels treballs ja enlestits i pels diccionaris de l'època– que ens permetran conèixer ben bé i fiablement la llengua col·loquial de la València d'aquell temps que va comptar, afortunadament, amb uns testimonis literaris i culturals tan extraordinàriament rics com els que tradicionalment s'han anomenat *milacres* i que són una mostra inequívoca de la vitalitat de la nostra llengua durant aquell temps. Una llengua que, tot i haver estat recollida a partir d'alguns diccionaris del moment, com ara l'estudiat per Josep Martines, encara demana més investigació.

Obres citades

- Aguiló, Marià. *Catálogo de la obras en Lengua Catalana*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1923.
- Cervera, Juan. *Los milacres vicentinos en las calles de Valencia*. València: Del Cénia al Segura, 1983.
- Escartí, Vicent Josep. “El record de sant Vicent Ferrer durant l’edat moderna (ss. XVI-XVIII).” En Ricard Bellveser ed. *Els valencians en el Compromís de Casp i en el Cisma d’Occident*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013. 459-502.
- Espanera, Alfonso. *San Vicente Ferrer, palabra vivida, predicada y escrita*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- Fages, Henri. *Historia de San Vicente Ferrer*. València: A. Garcia, 1903.
- Ferrando, Antoni. *Sant Vicent Ferrer en la historiografia, la literatura, l’hagiografia i l’espiritualitat al segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- Fuertes Zapata, Joan Vicent. “Teatro popular valenciano: el milacre de Lliria.” En Vicent Josep Escartí ed. *Escribir y persistir. Estudios sobre la literatura en catalán de la Edad Media a la Renacimiento*. Buenos Aires/Los Ángeles: Argus-a, 2013. Vol. 3: 48-66.
- Fuster, Just Pastor. *Biblioteca valenciana*. València: Josep Ximeno/Ildefons Mompié, 1827-1830. 2 vols.
- Genovés Olmos, Eduard. *Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana*. València: Manuel Pau, 1911-1914. 4 vols.
- Llombart, Constantí. *Los Fills de la Morta-viva*. València: Emili Pasqual, 1883.
- Martines, Josep. *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*. Barcelona: IIFV/PAM, 2000.
- Martínez Ortí, José. “Ensayo de un catálogo de milacres de San Vicente Ferrer.” *Revista Valenciana de Filología* IV (1954): 239-264.
- Ribelles Comín, Josep. *Bibliografía de la lengua valenciana*. Vol. 4. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1978.
- Roca Ricart, Rafael. “La mitificació vuitcentista del passat medieval: La figura de Jaume I, rei d’Aragó.” *eHumanista/IVITRA* 2 (2012): 271-285.
- . “El record de sant Vicent Ferrer al llarg dels segles XIX i XX.” En Ricard Bellveser ed. *Els valencians en el Compromís de Casp i en el Cisma d’Occident*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013. 503-526.
- Vidal Micó, Francesc. *Historia de la portentosa vida y milagros del valenciano Apóstol de Europa, San Vicente Ferrer*. València: Josep Esteban Dolz, 1735.